

MUZIEJININKO UŽRAŠAI

„Uždaroji agrobendrovė Kauno sunkiųjų darbų kalėjimas“

Istorikas dr. Modestas Kuodys

„UAB – KSDK“ – įdomus trumpinys, panašus į kokios nors firmos ar didelio verslo koncerno pavadinimą. O kas, jei jį iššifruotume taip: „Uždaroji agrobendrovė Kauno sunkiųjų darbų kalėjimas“. Tai – išgalvota „iškaba“ – tokios, nusikėlus stebuklinga laiko mašina į XX a. 3-4 dešimtmečių laikinąją sostinę, niekur nepavyktų rasti. Bet, kad panašaus pobūdžio bendrovė faktiškai egzistavo, netrukumėte įsitikinti. Laukuose apie VI ir IX fortus plušantys kaliniai tuo metu nieko nestebino. Taip atrodė tas „sunkusis kalėjimo darbas“. Tiesa, žemės ūkyje save realizuodavo tik vos trečdalis nuteistųjų (apie 300 iš maždaug 1000 – 1200). Kita – dar mažesnė jų dalis tapdavo amatininkais, meistraujančiais įvairiose dirbtuvėse centriniam kalėjime – „geltonajame name“ (A. Mickevičiaus gatvėje) arba būdavo įdarbinami jo buitinėje sferoje: valydavo ir remontuodavo patalpas, eidavo kirpėjų, ligoninės slaugytojų, virėjų ir duonos kepėjų pareigas. Kaliniams darbas nebuvo privalomas, o kai kurios jų kategorijos, kaip antai – pavojingi kriminaliniai ir politiniai nusikaltėliai – netgi neturėdavo teisės į tokią privilegiją. Pastarajame žodyje šįsyk nereikėtų įžvelgti ironijos ar sarkazmo. Juk nūdien tikrai pakanka progų įsitikinti, kad „sėdėti“ griežtoje izoliacijoje be jokio užsiėmimo – tikra kančia. Tad suteikta galimybė dirbti buvo savotiškas paskatinimas tiems kaliniams, kurie rodė norą savo gyvenimą sukti į doros kelią. Triūsas laukuose „atsipirkdavo“: dirbusysis gaudavo ne tik nedidelį piniginių atlygį, gausesnį ir geresnį valgį, bet ir pelnydavo kalėjimo administracijos palankumą. Nuo to priklausė ir

pasimatymų su artimaisiais dažnumas, ir rekomendacijos sumažinti bausmę, ir kitos ne mažiau svarbios lengvatos. Galiausiai, daugelį kalinių labai viliodavo galimybė ištrūkti iš niūrių kalėjimo mūrų, pakvėpuoti grynu oru, pasigrožėti gamtos vaizdais, pabūti „arčiau laisvės“. Čia reikėtų priminti, jog kalėjimo kameros visada būdavo perpildytos (dažnai net po dvidešimt kalinių kiekvienoje), tad laikas tokioje uždaroje erdvėje slinkdavo geriausiu atveju monotoniškai ir nykiai, blogiausiu – kankinančiai lyg pekloje, verdančios dervos katile.

Į darbus už kalėjimo sienų, išleisdavo tik gerą reputaciją įgijusius, nepavojingus kalinius. Visą „brigadą“ dažniausiai lydėdavo vos keli sargybiniai. Laukuose kaliniams jie duodavo ganėtinai daug laisvės. Prižiūrėtojai paprastai nebūdavo suinteresuoti nei pernelyg didele darbų sparta, nei maksimaliais rezultatais. Valdiška tarnyba yra valdiška tarnyba – „valdovo ekonomijoje“ geriau nei kokio „devintą skūrą lupančio“ magnato dvaruose – tai dar Didžiosios kunigaikštystės „gdynėje“ – puikiai žinojo karališkieji valstiečiai ir tuo džiaugdavosi. O ir „prie Smetonos“, bernauti kalėjimo ūkyje dažnai būdavo ne taip sunku, kaip pas kokį šykštų priekabų „gaspadorių“, kuris kiekvieną stropiai skaičiuojamą, šeimynykščiams tenkantį prėsko valgio šaukštą „pagardindavo“ pūdu iš samdinio prakaito „išgarintos“ druskos. Toks savo visagalybe įsitikinęs smulkusis „agro-verslininkas“, dar ir dėl kiekvieno metų pradžioje suderėto algos lito paskui su bernu lyg Lašininis su Kanapiniui per Užgavėnės imdavosi. Kaliniai savanoriškai plušėdami „savo ūkyje“, ko gero, jausdavosi daug geriau.

Kauno sunkiųjų darbų kalėjimas valdė didelius žemės plotus. Vien prie IX forto, kur kadaise, prieš statant tvirtovę, driekėsi Kumpės palivarko naudmenos – susidarė apie aštuoniasdešimt hektarų. Tiesa, XX a. 3-iojo dešimtmečio pradžioje – tuo metu kai čia ėmė kurtis kalėjimo filialas, tie laukai buvo gerokai apleisti, apaugę krūmynais. Tik pusę to ploto – t. y. – apie 40 hektarų per dešimtmetį spėta pilnai sukultūrinti – paversti arimais. Kita dalis būdavo šienaujama arba naudojama kaip ganyklos. IX fortas savo tvartuose laikydavo nemažai gyvulių, kartais bendras visų kanopinių skaičius artėdavo prie šimto. Paprastai būdavo apie dvidešimt melžiamų karvių, tiek ar net daugiau avių, keliolika kiaulių, virš dešimties darbinių arklių. Inventorizacijos dokumentuose galima sužino kiekvieno iš šių artojo pagalbininkų vardą. Dalis „pakrikštyti“ įprastai – „Bėris“, „Žaibas“, „Kaštanas“ – kaip dažno lietuvio ūkyje. Kitus

reikėdavo šaukti ir raginti originaliau: „Gaiduk“! „Tinginy“! „Prince“! „Žily“! Sunku susilaikyti nepastebėjus, kad šie kreipiniai kelia tam tikrą asociacijų su kalėjimo vidinio gyvenimo subkultūra, kalinių pravardėmis.

Iš revizijų aktų sprendžiant, kalėjimo kanopinių banda buvo gerai prižiūrima.

Nenuostabu: kaliniai, kad ir kokie būtų nusikaltėliai, atkirsti nuo artimųjų, savo sodybėlių – „gyvenimų“, buvo veikiami sentimentų – jautė didesnę ar mažesnę poreikį kažkuo rūpintis, kažkam gyvam dovanoti savo skalsius švelnumo likučius. Juk retas žmogus, kad ir koks saldžiaburnis būtų, kitą žmogų sunkioje valandoje taip paguos, kaip savas, ištikimas namų augintinis. Nėra geresnio vaisto sužeistai kaimiečio sielai už tas galias, protingas, geras karvės arba arklio akis, už tą delikačią atsargų šių masyvių padarų bakstelėjimą snukiu į petį, jaukų šnarpštimą palei ausį...

Bet ir gyvulius kartais reikėdavo gydyti. Tarp kalinių atsirasdavo profesionalių, diplomuotų veterinarų. Antai vienas iš 1935 m. nuteistų Klaipėdos krašto nacių vadų Ernstas Noimanas (E. Neumann), atlikinėdamas bausmę Kaune, dirbo pagal šią, jaunystėje Hanoverio aukštojoje mokykloje įgytą specialybę. Gaila, kad politinės aplinkybės neleido jam su kalėjimo gyvuliais ilgiau pabendrauti (tas „daktaro Aiskauda“ vaidmuo už grotų tetruko vos metus) – būtų gal iš pasiutusio žvėries kailio išsinėręs ir žmogumi tapęs.

Vienas didžiausių Kauno sunkių darbų kalėjimo „fazendos“ IX forte pasididžiavimų buvo didelis, net keturis hektarus užimantis vaismedžių, daugiausia obelių sodas. Tai jį administracijos atstovai pirmiausiai rodydavo įstaigą aplankiusiems Teisingumo ministerijos pareigūnams, žurnalistų bei kitų svečių delegacijoms. Sodo fragmentai yra išlikę iki šių dienų. Gegužės mėnesį pražystančios, visų kryptių vėjų nugairintos, sukrypusios, suskeldėjusiais kamienais šimtametės obelys – gyvas šios vietovės sudėtingos ir dramatiškos istorijos simbolis. Jų balti kupolai papuošia muziejaus ir memorialo aplinką, džiugina, o neretai atrodo, kad ir skaidria melancholija užlieja lankytojų širdis. Juk byrantys, pavasarinio vėjo šuorų plaikstomi žiedlapiai kaip niekas kitas išraiškingai primena apie gyvenimo trapumą ir laikinumą. Deja, tokia giedra akistatos su būtimi, akimirka žmonės aplanko retai – daugiausia tik sodams žydyti ir rudenį – medžiams metant lapus. Visas kitas metų laikas – tai nesibaigiantis

skubėjimas, troškimai, rūpesčiai, nesibaigiantys planai. Tokiu „mechanišku“ ritmu kadaise gyveno ir IX forto ūkis.

Kauno sunkiųjų darbų kalėjimas išties yra vertas palyginimo su „agro bendrove“ – ne tik dėl savo dydžio, bet ir todėl, kad dalį perteklinio javų, daržovių derliaus, pieno, tiekė rinkai – perdirbėjams, privatiems pirkėjams, kitoms valstybės įstaigoms. Visa tai teikė prasmingos veiklos atsakingesniems, pasitaisyti linkusiems kaliniams, patenkindavo viso kalėjimo virtuvės maisto produktų poreikius, duodavo papildomų pajamų, būtinų susidarančioms išlaidoms padengti.

Taigi, „pirmosios kartos nuo žagrės“ užgimimo laikais Lietuvoje – viskas turėjo būti rentabilu, į visas gyvenimo sferas žvelgta praktiškai: sunku tų laikų kasdienybėje atrasti „butaforinių“ infrastruktūros gerinimo ar pseudosocialinių, pseudomeninių, ilgalaikės perspektyvos neturinčių, visuomenei apčiuopiamos naudos neteikiančių projektų. Toje gdynėje ne vienas šių dienų „verslo pionierius“, „startuolis“ ar mokslo „korifėjas“, gana greitai būtų nuo valstybės biudžeto spenio atjunkytas – lyg suįžulėjęs, per sparčiai įmitusio bekono kondiciją įgaunąs paršelis – ir po teismo į Kauno „Geltonąjį namą“ pasiųstas – kad savanaudiškai gardžių gilių užsimanęs, daugiau valstybės ažuolo egzistencinių šaknų nekništų. Verčiau tegul gerai aptvertame ir saugomame diendaržyje šeriuotasis arivistas savo komunikabilią uoselę ir ilgą, visur pralendantį lobisto šnipą „įdarbina“ – aukso vertės grybų – trumų po velėna ieško (gera, ekologiška eksporto niša būtų). Vai reikia tokiems karantino! Be jo – afrikinis (Nigerijos – Zimbabvės padermės) kiaulystės maras Lietuvoje dar plačiau išplis – vos bulvių-batatų derliui sunokus, aruodus užpildžius, žviegliai-demagogai sotaus peno išalkę, valdžią visame „Gyvulių ūkyje“ gali uzurpuoti. Jau trys dešimtmečiai dėl jų „vadybos“, emigracijon – pas žmones tūkstantinės avių bandos klusniai traukia, kaimo karvės visada teisių pienininkų verčiamos nepašertos veltui pieno upes lieti, o arkliai – visokių įmonių darbininkai – taip pramoninkų botago įbauginti, jog nė per gegužės 1-ąją bent „dėl parodos“, sužvengti nedrįsta – vien tik žąslius iš nevilties kramto. Ach, kad toje karčiuotųjų kaimenėje nors vienas koks smarkesnis eržilas žemaitukas atsirastų – su kaustyta kanopa vienam kitam godžiam kuiliui, kaktoje tarp meiliųjų akučių „jauną mėnuliuką“ išpieštų. Visas gyvulių ūkis tokį

herojų – „Vyčio žirgą“ jei ne Prometėju, tai bent Blinda su didžiausia pagarba vadintų, dainas apie jį kurtų. Skrisk, svajone, sparnuotoji mano...